

SERMAYE - EMEK İŞBİRLİĞİ

Yazan : Dr. Hayrettin ERKMEN

Bugünkü dünya buhranı temelinin sosyal nizam olduğunu söylemek bir kehamet değildir. Çeşitli içtimaî meselelerin kaynağı ise şüphesiz ki iktisadî teşebbüstür. Burada iktisadî teşebbüsten, fikrî veya adalî insan kuvvetinin, servet veya hizmet istihsali maksadiyle tatbik sahası bulunduğu bir iktisadî bütünlüğü anlamak lâzımdır.

Sosyal meselelerin beşiği olması bakımından iktisadî teşebbüsler arasında mahiyet farkı yoktur denebilir. Yani her istihsal birliği aidiyeti tanzim ve idare prensibi, iştigal mevzuu ne olursa olsun emekle sermayenin karşılaşp iş ortaklığı yaptıkları iktisadî bir hücre vasfını haizdir. Sosyal meseleler ise, emeğin servet veya hizmet istihsal ve inkisamı faaliyetlerinde, diğer bir tabirle iktisadî faaliyetin her safhasında, haklı muamele ve tam pay taleplerinden, binnetice, içtimaî zümreler arasında âhenk tesisi dâvasından başka bir şey değildir. Ancak, sermaye - emek münasebetlerinin, bilhassa sanayi inkulâbındanberi, garp cemiyetlerinde sosyal meseleler mihverî olduğu hesaba katılırsa hususî teşebbüslerin mevzubahis meseleler frenkansî bakımından âmme işletmelerine nazaran farklılık göstereceği kolaylıkla anlaşılır.

Tahlil biraz daha ileri götürülürse görülür ki, hususî teşebbüslerin vüs'at, tanzim ve idare usulleri ve iştigal mevzuları da sosyal meselelerin vüs'at ve müstaceliyetleri bakımından ehemmiyetli noktalardır. Filhakika çok emekçi kullanan büyük teşebbüslerde amele - patron münasebetleri mücerret iş ve sermaye münasebetleri haline gelir ve iş verenle iş alan arasında zarurî olarak kesilen şahsî temaslar tehlikeli bir anlayışsızlığa yol açmak suretiyle karşılıklı ithamlar, teşebbüsü bir ihtilâf yuvası yapar. Sermaye şirketi şeklinde tanzim ve bu şeklin prensiplerine göre idare edilen teşebbüsler ise ihtilâf tohumlarının yetişmesine en müsait zemini teşkil ederler. Nihayet büyük işletmelerle gayri şahsî teşebbüslerin kurulma şartları noktasından endüstri(1) —dar mânada—, ulaştırma, ticaret,

(1) Endüstri tabirinin çeşitli mânaları hakkında, bak. "Nouveau Dictionnaire d'économie politique", L. Say ve J. Chailley. Paris 1892.

Paul Pic: "Traité élémentaire de législation industrielle" Paris 1931 s. 1-2 Yves Guyot: "L'industrie et les industriels" Paris, 1914, s. 5.

diğer iktisadî faaliyet şubelerine, meselâ serbest mesleklere, ziraate ve küçük sanatlara üstün durumdadırlar.

Sanayi inkılâbından hız alan sermaye ve iş temerküz ve tekâsüfû, sanayileşmiş cemiyet bünyelerinde, birinci gruba dahil faaliyet şubelerini sosyal ağrılarının merkezi sıkleti kılmıştır.

Profesör H. Truchy, “teşebbüs, maddî ve beşerî iktisadî faaliyet faktörlerinin toplanıp koordine edildiği iktisadî ve hukukî bir bütündür” demektir. Bu tarife, insanın bir faktör değil bir gaye olduğu itirazı yapılabilsen de, mevcut bir durumu aksettirmesi bakımından tarifin kıymetini teslim zarurîdir. Emegün tertip, terkip ve koordinasyonu maddeye tatbik edilecek aynı ameliyelerden şüphesiz ki farklı meselelere vücut verir. Bu meseleler millî cemiyet ölçüsünde ve milletlerarası sahada büyüyerek menbaları olan istihsal birliği yani teşebbüsü de gündaplarına almaktadırlar. Böylece iktisadî teşebbüs, hizmet ve servetlerin müstahsili olduğu kadar içtimaî meselelerin de müstahsili oluyor demektir.

İçtimaî meseleleri hal ve içtimaî ihtilâfları önlemek maksadıyla çeşitli prensipler vaz ve çeşitli tedbirler ittihaz olunmuştur. Belli başlı bir kaç misal zikretmiş olmak için, iş kanunları, milletlerarası anlaşmalar veya meslek sendikaları sözleşmeleriyle milletlerin içtimaî ve hukukî müesseseleri arasına katılan şu hususları zikredebiliriz: iş müddetinin kısaltılması ve nihayet 8 saat kaidesinin yerleşmesi; asgarî ücret prensibinin kabulü; ücretli tatil; işçi sağlığının korunması mükellefiyeti; kaza, hastalık, malûllük, işsizlik sigortaları ilh...

Bu tedbirlerle varılan sonuçların ehemmiyeti münakaşa götürmez. Ancak şu nokta da tebarüz ettirilmeğe değer ki, işçi sınıfının içinde bulunduğu maddî huzursuzluktan doğan bu müesseseler, mânevî tatmin yollarıyla tamamlanmadıkça sosyal dâvanın halli mümkün olmayacaktır. İşçinin mânevî ve fikrî inkişafına yol açan bu ıslahat serisi, sosyal problemeye yeni bir çehre vermiştir. Bugünün iş ve işçi meselesi bir iş müddeti ve ücret miktarı meselesinden ibaret değildir. Emegi ile geçinen zümre, istihsal faaliyetinin şuurlu bir unsuru olduğunun kabulünü istiyor. Bu bir mesuliyet yüklenme ve bugünkü iktisadî rejimde bir işbirliği yapma talebinden başka bir şey değildir. Garp memleketlerinde 19 uncu asır sonlarındanberi gelişmekte olan bu talep, çeşitli müesseselerle tatbik sahasına girmeğe başlamıştır. Şu kadar var ki, iş alanı bir iş ortağı haline getirecek müesseselerin iktisadî teşebbüs kadrosunda mı, yoksa meslekî ölçüde mi kurulmaları lâzımgeldiği ciheti bugünün esaslı münakaşa mevzularının-

(1) Henry Truchy: Cours d'économie politique. Paris, 1936, s. 154

dan biridir. Burada bu çetin münakaşanın girdabına girmeksizin diyeceğiz ki, bizce hareket noktası iktisadî teşebbüstür(1). Zira, yukarıda da söylediğimiz gibi, içtimaî meselelerin menşe ve müstahsili iktisadî teşebbüstür ve binnetice içtimaî ihtilâfların rüseyimi orada bulunmaktadır. Hemen ilâve edelim ki teşebbüs kadrosunda yapılacak ıslahatın mesleki müesseselerle itmam edilmesi gayeye ulaşmanın esas şartıdır.

Teşebbüs kadrosu içinde sermaye ile emeğin işbirliği yapmaları sonuncunun birinci yanında idare ve kâra iştirâk etmesiyle mümkün olabilir. Böyle bir paylaşmanın gerçekleşmesindeki güçlükler, istihsalin münhasıran sermaye tarafından düzenlenmesi rejiminden bütün iktisadî faaliyetin emek faktörü marifetiyle tanzim edilmesi sistemine geçilmesi halinde doğacak mahzurların önlenmesi avantajı karşısında, cesaretle aşılması lâzımgelen mânilerdir.

Emeğin teşebbüs idaresine iştirâki sistemine muhalif olanlar iktisadî bakımdan sistemin mahzurlarını şöyle sıralıyorlar: istihdam olunanın teşebbüs idaresine iştirâki, patron elinde bulunan, teşebbüsün yürütülmesi için elzem otoriteyi sarsacaktır. Diğer bir mahzur, idarenin, ehliyeti denenmemiş ellere bırakmasıdır. Üçüncü mahzur müşterek idare prensibinin şahsî menfaat duygusunu zayıflatması ve binnetice şahsî teşebbüs kabiliyetini baltalamasıdır. Ve nihayet, müşterek idare prensibinin bir teşebbüsün kuruluş zaruretleriyle kabili telif bulunmadığı ileri sürülmektedir. Bunlara ilâveten sistemin bünyesinden değil fakat tatbikine verilecek tahdidî mahiyetten neşet edebilecek iktisadî bir mahzur daha zikredebiliriz. Filhakika şayet idareye iştirâk sistemi mahdut iktisadî faaliyet şubelerine tatbik edilirse bir sermaye kaçışına yol açabilir.

Hemen belirtmek gerekir ki sisteme atfedilen diğer bir kategori mahzur daha vardır. İş alan zümresi sınıf tesanüdünün bozulmasından endişe etmektedir. İş verenleri ise, işçi taleplerinin artması sistemin işleme şart ve şekilleri üzerinde ihtilâflar, işçi delegeleri salâhiyetlerinin artırılması gayretleri ve bu delegelerin mukavemetleri korkutmaktadır. Bu ihtimaller sistemin fena işlemesi haline muzaftırlar.

Şimdi yukarıda sıraladığımız iktisadî tehlike ve mahzurları daha yakından tetkik ve kıymetlerini münakaşa edelim.

1 — Müşterek bir faaliyette otoritenin lüzumu münakaşa götürmez. Ancak bu otoritenin kaynağını tek bir faktörden alması katî bir lüzuma istinat etmese gerektir. Bu hal diğer faktörü yalnız tabi olmağa mahkûm

(1) Bak. Louis Maire: Au Delà du Salarıat. Payot, Genève, 1945. Charles Hackhofer: La communauté professionnelle-La suisse enförge son destin, Neuchâtel 1942.

duruma düşürüp faaliyetini baltalamakta değil midir? İnsan, nizâmî otoriteye şahsî otoriteden daha kolay teslimiyet gösterir. Bu psikolojik müşahadeden hareket edilirse müşterek idare sisteminde otorite, iş verenin şahsî hakkı olan otoriteden daha az ezici olacağı neticesine varılır. Ancak nizâmî otorite, karar inisiyativini haiz bir organ tarafından icra olunmalıdır. Meselâ müşterek idare sistemi mekanizması, anonim şirket mekanizması esasına göre ayarlanabilir. Böylece teşebbüsü yürütmekle vazifeli bir şef bulunacak, iş alan mümessillerinin iştirâk edecekleri meclis ise bir karar ve kontrol organı olacak demektir. Teşebbüs müdürünün ve idare komitesinin vazifeleri işletmenin ihtiyaç ve hususiyetlerine göre ayarlanabilir. Burada mühim bir mesele kendiliğinden meydana çıkıyor. Müşterek idare ancak muayyen vüs'at ve ehemmiyette teşebbüslerde tatbik sahası bulabilir. Pratikte vüs'at ve ehemmiyet kriteriyumu teşebbüste çalışan iş alanlar sayısıdır. Umumiyetle yirmi işçi rakamı müşterek idare sisteminin tatbik edileceği sahayı tayin eder.

2 — İkinci mahzur, sanayi hayatı gelişmiş memleketler için, hakikî olmaktan ziyade zahirîdir. Şüphesiz ki bütün emekçi kitlesinin iktisadî bir işletme kurup yürütmeğe muktedir insanlardan mürekkep olduğu iddia edilemez. Fakat kitle içinde bu çeşit kabiliyetlerin mevcudiyeti de muhakkaktır. Esasen müşterek idare sisteminin gayesi bu kıymetleri bulup onlardan istifade etmektir. Binaenaleyh sistemi topyekûn reddetmektense bu gayenin tahakkukunu temin edecek şekilde işlmesi yollarını aramak icabeder. Dahası var. İş alanların umumî idare bilgisinden ve tecrübesinden mahrum oldukları iddia olunsa bile, teknik bilgi ve tecrübelerinden şüphe edilemez. Esasen bu sebeptir ki istihdam edilenlerin teşebbüs idaresinde ilk söz sahibi oldukları saha teknik işletme sahasıdır.

Münakaşa etmekte bulunduğumuz mahzuru izale edici diğer bir hususu tebarüz ettirmek gerekir ki o da, müşterek idarenin üç taraflı faydasıdır: iş alan zümresi içindeki kıymetleri meydana çıkarmak, bu zümrenin eğitimini sağlamak ve iş verene idare vazifesinde yardım etmek.

3 — Kapitalist iktisat rejiminde bir teşebbüsün kurulması veya genişletilmesi kâr ümit ve gayesiyle yapılır. Kâr, müteşebbisin hem geliri hem de muvaffakiyet ölçüsüdür. İş alan ise, nakdî menfaat bakımından muharrikten mahrumdur. Teşebbüsün rantabilitesini tayin eden bu mahzura karşı çeşitli çareler alınmıştır. Birer ücret sistemine müncer olan çareleri bir tarafa bırakarak mevzuumuzla yakın alâkası dolayısıyla "Kâra iştirâk" prensibi üzerinde duracağız.

İsminin de ifade ettiği veçhile, kâra iştirâk prensibi, iş alana ücretinden başka teşebbüs kârından pay vermekten ibarettir(1). Ancak, yüz serelik bir mazisi bulunan bu müessese bir kontrol hakkı ile tamamlanmadığı takdirde zevale mahkûm olduğu kanaati prensibin kendisi kadar eskidir. Kârın doğuş ve dağılışını kontrol ise, ister istemez, idareye iştirâki icabettirecektir.

Bu müşahedelerden çıkan netice şudur ki, iş alanın idareye iştirâki sistemi müteşebbisin menfaat ve inisiyativini eksiltici mahiyette olmayıp bilâkis bunların mütemmimi gibi görünmektedir.

4 — İdareye iştirâk rejimi altında yeni teşebbüsler kurulmasının güçleşeceği mülâhazasıyla ehemmiyetle üzerinde durulması iktiza eden bir mahzura işaret edilmiş bulunmaktadır. Filhakika, bir tasarı sahibi için, tahakkuk safhasında başkalarının müdahalesine maruz kalacağını bilmek cesaret kırıcı olabilir. Bununla beraber, şu cihet unutulmamak lâzımdır ki, müşterek idare prensibinin tatbikini icabettirecek ehemmiyette bir işletme kurulması, hiç olmazsa teknik bakımdan, işbirliğini zarurî kılacaktır. Binaenaleyh, kuruluş faaliyet ve muamelelerinde sermaye ve iş unsurlarına teveccüh eden hak ve vecibeler, önceden çizilmiş kanunî kayıtlar altında mukavele ile tayin olunabilir. Nihayet, müşterek idare sistemi bir kere kabul edildikten sonra, müteşebbis yeni bir işletme kurmağa giriştiği takdirde hak ve avantajlarının nelerden ibaret bulunacağını bilerek kararını verecektir.

Ehemmiyetini teslim ettiğimiz bu mahzurun müşterek idare rejimini reddé vardiyecek mahiyette olmadığı kanaati yukarıki müşahedelerle teyyüt etmektedir. Kaldı ki, işletmenin kuruluşu anında kendilerine başvurulacak emekçiler yüksek teknik kapasite erbabından olacakları gibi müşterek idare sisteminin yetiştirici vasfı dolayısıyla bahse mevzu mahzur zamanla ortadan kalkacaktır.

5 — İş alanın teşebbüs idaresine iştirâki prensibi mahdut bir tatbik sahası bulduğu takdirde, sermaye kaçışına ve binnetice iktisadî faaliyet branşlarının inkişafı noktasından bir âhenksizlik doğumuna müncer olabilir. Bu tehlike variddir ve sistemin bünyesinden değil, tatbikine konulacak tahditten neşet etmektedir. Gerçi sermaye kaçışı muvakkat kalmağa mahkûmdur. Zira sistemin tatbik edilmediği iktisadî faaliyet branşları sermaye ihtiyaçları hudutsuz olamaz. Müşterek idare prensibine tâbi faaliyet sahalalarının ise karşılanamıyan sermaye ihtiyaçları, sermayeda-

(1) Bak: J. Stuart - Mill: "Principes d'Économie Politique". A. Trombart: "La Participation aux bénéfices" Paris 1924. Ch. Gide: "L'Abolition du Salariat" Paris 1920. Ed. Martin: "La Participation aux bénéfices et l'actionnariat ouvrier" Lille 1920.

rın uzun müddet feragat edemeyeceği avantajlar doğuracaktır. Fakat rejimin dar bir sahaya inhisar ettirilmesi halinde sermaye piyasasında, muvakkat da olsa, anormal bir durum yaratabacağı muhakkaktır.

Diğer taraftan, sistem büyük işletmelerde tatbika başlanacağı cihetle, bunların parçalanması tehlikesi de hatıra gelebilirse de, temerküz kanunu muvacehesinde böyle bir mahzur ehemmiyetini kaybeder.

Doğuş sebebiyle, mahzur ve faydalarını kısaca münakaşa ettiğimiz müşterek idare prensibinin iktisadî faaliyet branşları, işletme stüktürleri bakımlarından tatbik kabiliyeti ile tatbik şekil ve şartları üzerindeki görüşleri açıklamayı ikinci bir makaleye bırakmayı muvafık buluyoruz.